

Axel Thorenfeldt

KUST-
FÅGLAR

Översättning Mats Ottosson

Bonnier Fakta

ATT SE PÅ FÅGLAR

Jag tittar alltid på fåglar. Det betyder inte att jag konstant går omkring i friluftsbuxor och släpar på dyr optik, jag strävar bara efter att uppmärksamma fåglarna där jag är. En sjungande ringduva eller talgoxe är ofta det första jag hör när jag vaknar om morgonen, nere i hamnen samlas gråtrutarna och på viltstängslet längs motorvägen sitter ormvråken tålmodigt och väntar på att någonting ska bli påkört. Fåglar finns överallt, och det är helt gratis att betrakta dem.

Fågelskådning är förvisso lättare om man har lite utrustning. En enkel handkikare är ett fint allroundverktyg för alla naturintresserade. De nya modellerna är små, lätta och skarpa och gör fågelupplevelsorna mycket starkare. Många har numera bytt ut handkikaren mot kamera med teleobjektiv, vilket gör det lättare att dokumentera det man ser. Att fotografera är ett bra sätt att lära sig nya fågelarter och det blir lättare att jämföra informationen i fågelböckerna med det man har sett. Jag är själv en ivrig fotograf eftersom det kompletterar måleriet. Det jag inte kan rita och måla i fält kan kameran dokumentera, som ett digitalt skissblock. Men för att uppleva en fågel i stunden tycker jag fortfarande att handkikaren är det bästa verktyget.

Inbitna fågelskådare äger ofta ytterligare en kikare, en tubkikare monterad på ett stabilt stativ. En sådan kan vara ett måste för att artbestämma sjöfåglar som flyger förbi långt ute till havs, men själv använder jag främst tubkikaren för att kunna komma fåglarna riktigt nära. Det är en härlig känsla att ställa upp tuben vid en vik, hålla upp en kopp kaffe och bara iaktta fåglarna som lever sina liv där ute. Vissa fotografer blir så besatta av att få en skarp bild att de till slut skrämmer fågeln. I värsta fall kan detta leda till att ägg förstörs, små fågelungar dör, eller att man stressar en utmattad fågel som behöver mat och vila. Med tubkikare slipper man

*Självporträtt med toppskarv,
Hornøya i mars*

Min kontorsvägg

Hane, tidig vår

Småskrake (*Mergus serrator*)

L 52–58 cm, VS 69–82 cm

Namn på andra språk: siland (No), toppet skallesluger (Da), Red-breasted Merganser (Eng), tukkakoskelo (Fi)

Tillhör familjen änder, Anatidae. Häckar i större delen av landet vid klara sjöar och älvar, men i ännu högre grad längs kusten. 10 000–30 000 par i Norge, cirka 16 000 par i Sverige. Slankare och mindre än storskrake och framstår som mörkare i fält. Smal hals med runt huvud och »punkfrisyr«. Näbben är tunn och något uppåtkrökt. Hanarna tecknade i grått, svart och vitt med ett brunt bröstband och mörkt, grönglansande huvud. Honan brungrå med brunt huvud. I flykten syns ett stort vitt vingfält (störst hos hanen) uppdelat av två svarta band. Övervintrar längs kusten.

Småskrake

(*Mergus serrator*)

Tisler är en liten, vindpinad ö längst ut i Hvalerskärgården. Där betade våra får om sommaren och när jag var barn var det ett äventyr att komma ut dit. Speciellt om våren och om hösten när ön var tom på folk och full av fåglar. Man visste aldrig vad som väntade därute, och jag vände alltid hemåt med en känsla av att inte ha sett allt. Det var där jag en dag plockade upp ett litet fågelkranium som låg i gräset vid en vik på västra sidan av ön. Några torra fjädrar och lite skinn satt fortfarande klistrade mot benet, men det avslöjade inte mycket om arttillhörigheten. Näbben var däremot hel, lång och tunn med en mörkt röd ton. När jag tittade närmare på den såg jag att insidan kantades av små bakåtriktade »tänder«, nästan som en liten såg. Jag kände försiktigt med fingrarna – det tog emot rejält. Jag lade den i fickan som jag alltid gjorde när jag hittade någonting spännande.

Sovande hona, juni

Väl hemma studerade jag kraniet mer ingående och förstod att det måste ha tillhört en småskrake. Precis som storskraken har den en lång, smal näbb specialiserad på fiskfångst. De små hornplattorna i näbben, som hos simänderna fungerar som ett slags sil, har hos skrakarna utvecklats till små skarpa taggar. De är inte riktiga tänder, men fungerar ändå väl för att hålla fast hala fiskar. Ytterst på spetsen böjde sig näbben i en liten krok, inte lika stor som på en storskrakenäbb, men likväl en krok.

FULSNYGG

Småskraken är en vanlig art över stora delar av Skandinavien, men den är mer förtjust i att häcka vid saltvatten än vad storskraken är. Klippiga skärgårdar med små holmar och grunda områden är perfekta småskrakemiljöer. Jag ser ofta småskrakar »snorkla« längs stränderna på södra Kirkøy, men det är sällan jag målar dem. Kanske är det rätt och slätt för att de är lite fula? Det är något med proportionerna som skaver. Det runda punkfrisyrklippta huvudet sitter lite malplacerat på en alldeles för tunn hals. Den spetsiga uppnåsan till näbb ser komisk ut även på livs levande fåglar och de röda stirrande ögonen får mig att tänka att fågeln är lite galen. Dessutom tycker jag att ögat sitter lite för nära näbben, antagligen för att de spretande nackfjädrarna får huvudet att se lite större ut än

vad det i själva verket är. Fjäderdräkten har jag egentligen ingenting emot. Småskrakehanen är vackert klädd i grått, svart och brunt och har ett mörkt, grönglänsande huvud. Honan är diskret, har något varmare grå färg än storskraken och saknar den skarpa kontrasten mellan huvud och hals. Även hon ser lite labil ut på blicken, men hundra gånger mer sansad än sin make. När jag ändå målar småskrake är det ofta hon som sitter modell, i synnerhet när hon vilar på stranden med ögonen slutna och näbben gömd bland ryggfjädrarna ...

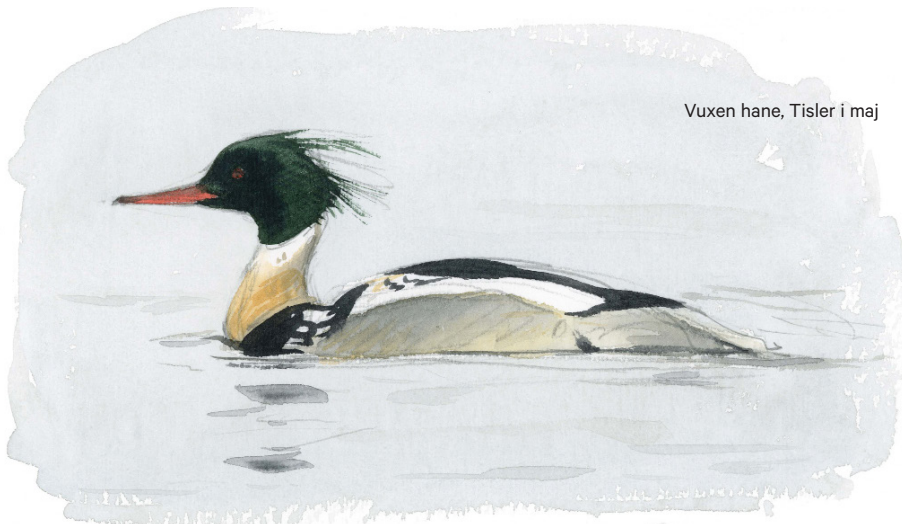
Framåt rengommaren samlas småskrakarna för att rugga, omkring en månad senare än de flesta andra änder. I Norge tar sig många till kusttrakterna i ett bälte från Møre og Romsdal till Nordland och håller gärna till vid älvmyrningar och andra fiskrika områden. Här hittar man också de viktigaste övervintringsområdena för småskrake i Norge, men eftersom de följer småfischen flyttar sig fåglarna mycket från år till år och man kan se arten längs hela den norska kusten under vintern. Småskranken är en vanlig vinterfågel på Hvaleröarna, och även i Sverige hittar man en hel del småskrakar längs kusterna under vintern.

FRI FOSTRAN

Redan om vintern ser jag småskrakarnas parningsspel ute i skärgården. Det påminner om knipornas: hanarna böjer sig framåt i vattnet så att bara huvudet och bakkroppen sticker upp, innan

de sparkar ifrån med benen. Samtidigt frambringar de någon sorts svaga hickande läten medan frisyren står åt alla håll. Även under mörka och kalla januaridagar kan de hålla på, som förebud om att våren en gång ska komma. Själva häckningen sker däremot ganska sent jämfört med andra änder. Äggen läggs inte förrän i maj-juni, ibland så sent som i juli.

När våren och sommaren är på väg att ta slut och de första vadarna redan har dragit söderut, dyker de små skrakfamiljerna upp. Den gråbruna honan kommer simmande med ungar i släptåg. Hon tar ofta med dem in på grunt vatten där de får träna på att fånga spigg, som är en viktig föda under den första tiden. Ungarna guppar och gör små dyk runt henne, medan hon håller ett vakande öga på omgivningarna. Senare kan jag stöta på dem allesammans medan de vilar på en sten inne i bukten. Jag kan inte minnas att jag sett mer än 8-9 ungar hos en och samma hona, men det är inte ovanligt att småskrakar lägger ägg i andras bon så att ungflocken blir ovanligt stor. Eftersom varje hona lägger 9-12 ägg kan ett bo med flera kullar bli väldigt livfullt. Dessutom kan ungar slå sig samman och låta sig adopteras så att en småskrakemamma plötsligt har 30-40 ungar på släp, medan de andra mödrarna i området blivit barnlösa. De tycks konstigt nog inte bry sig särskilt mycket om att sådant händer. Eftersom ungar hittar sin mat själva spelar det kanske inte någon roll för mamman om de är åtta eller tretti.

Vuxen hane, Tisler i maj

STUDIER AV
SMÅSKRAKE

Ruggande hane, Falsterbo i juni

Hona

*Anders Persson
8. 10. 2012*

Honan vilar med ungarna,
Vikerkilen i augusti

*Anders Persson
2012*

Vuxen i häckningsdräkt,
Arekilen i april

Gråhäger (*Ardea cinerea*)

L 84–102 cm, VS 155–175 cm

Namn på andra språk: gråhegre (No), fiskehejre (Da), Grey Heron (Eng), harmaahaikara (Fi)

Tillhör familjen hägrar, Ardeidae. Häckar solitärt eller i kolonier. Bygger risbon i träd, på klipphyllor eller på marken, vanlig både längs kusten och i inlandet. 5 000–10 000 par i Norge, cirka 6 800 par i Sverige. Förväxlas främst med trana, men har ljusare kropp, gul näbb och vitt huvud med svart pannband. Flyger med långsamma vingslag på kupade vingar, ofta med halsen indragen. Kan då påminna om havsörn. Ungfåglar mer smutsgrå än de vuxna, med grå hjässa och grågul näbb. Somliga flyttar till Västeuropa om vintern, men många stannar också där de hittar öppet vatten, både längs kusten och i inlandet.

Gråhäger

(*Ardea cinerea*)

De satt orörliga där ute på skäret. Ett lätt snödis låg över öarna och hägrarna påminde om gamla män i frack som med högt uppdragna axlar väntade på att värmen skulle komma. De långa halsarna var hopvikta så att huvudet blev ett med resten av kroppen. Vilande på ett ben. Det är oftast så jag ser dem om vintern, karaktäristiska silhuetter uppställda på skären tillsammans med skarvar och måsfåglar. Ett märkligt sammanhang för en fågel som många känner från grunda vikar och sjöar under sommarhalvåret.

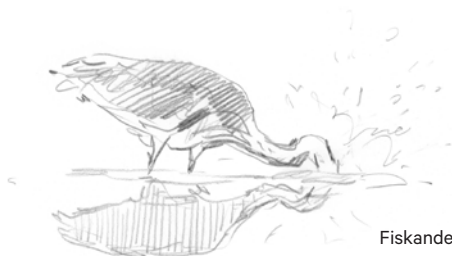
Även om gråhägarna inte fullt ut ser ut att stortrivs där i kölden, har de inga problem med den norska vintern så länge det finns öppet vatten. Varje år övervintrar flera tusen gråhäger längs den norska kusten. En del yngre fåglar flyttar dock söderöver under vintern och de räds inte att flyga rakt över Nordsjön till vinterkvarter på Brittiska öarna.

Mina första minnen av gråhäger härrör sig dock inte från dessa vintermöten. På väg till skolan brukade pappa stanna bilen vid alsumpskogen i Arekilens naturreservat. »Nu är de tillbaka!« minns jag att han sade och vi spanade förvåntansfullt upp mot trädkronorna i morgonljuset. Där satt de, på grenar och stora risbon högt uppe i träden, som om dinosaurierna aldrig hade dött ut för 65 miljoner år sedan.

Gråhägarna dyker upp i kolonierna i mars och sedan är häckningsförberedelserna snart

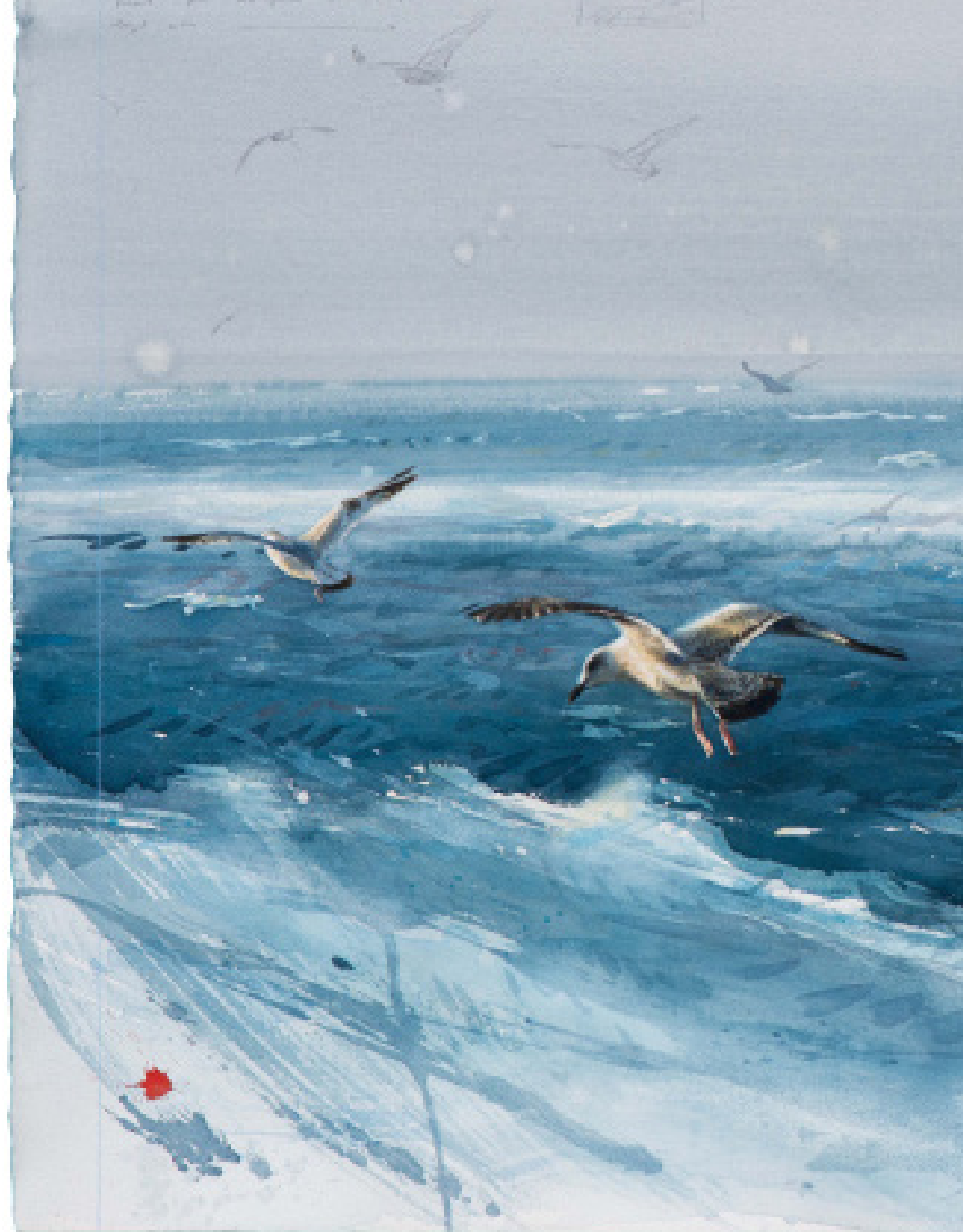
igång med hesa skrän, bobygge och kurtis. Senare har jag lärt mig att gråhägern mindre ofta häckar just i klibbal. På andra håll i Norden placeras de kolonierna i bestånd av gran eller tall, ibland i bokskogar. I Norge häckar de också på klippfyllor eller direkt på marken på trädlösa holmar, särskilt längst norrut i landet. Även om en del par häckar ensamma är det vanligast att gråhägarna bildar kolonier. För det mesta består dessa av bara några få par, men det finns exempel med 200–300 par i en och samma koloni!

Senare på våren och försommaren brukade jag besöka Arekilen för att se hägerungarna kika över bokanterna däruppe. Om de vuxna hägrarna påminner om dinosaurier, är det ingenting mot de små. Ungarna är först nakna, men den blågrå huden täcks gradvis av rufsiga fjädrar. Hela tiden påminner de ljusa, stirrande ögonen om olika scener från Jurassic Park. Vackra är de sannerligen inte och det blir inte bättre av tanken på att den minsta ungen oftast trampas ihjäl eller dräps av de äldre syskonen. Naturen visar sällan nåd mot den som hamnar på efterkälken...

Fiskande

Handwritten text in the top left corner, possibly a title or description of the scene.

Vuxen havstrut

Svenskbild (Larus marinus)

Havstrut (*Larus marinus*)

L 61–74 cm, VS 144–166 cm

Namn på andra språk: svartbak (No), svartbag (Da), Great Black-backed Gull (Eng), merilokki (Fi)

Tillhör familjen måsfåglar, Laridae. Häckar i kolonier eller som enstaka par vid Skandinavien kuster. Cirka 43 000 par i Norge samt 140–300 par på Svalbard, Jan Mayen och Bjørnøya. Cirka 6 600 par i Sverige. Skiljs från silltrut på storlek, grårosa ben, mörka ögon och kraftigare näbb samt stora vita fläckar på vingspetsarna. Hanar och honor ser likadana ut. Flykten är målmedveten med långsamma vingslag, kan påminna om havsörn. Många övervintrar i Skandinavien, men en del flyttar till Brittiska öarna och områdena runt Nordsjön. Flyttar norrut igen i mars–april.

Havstrut

(Larus marinus)

Havstrutens ögon sitter lite för långt bak på huvudet. Den ser glupsk ut. Jag kan se mänskliga drag i ansiktet hos de flesta fåglar men havstruten är och förblir ett djur. När jag en höst fick syn på mitt livs första lunnefågel utanför Kirkøy, kom havstruten plötsligt farande in i synfältet och kastade sig över den. Truten flög tillbaka till skäret där den började skaka livet ur sitt hjälplöst sprattlande byte. På Ölands södra udde satt jag och målade när en havstrut plötsligt gjorde ett utfall och fick tag i en skedand. Utan rovfåg-larnas skarpa klor och krok näbb gick avlivningsmetoden ut på att hacka, skaka och slå anden mot en sten. Efter en halvtimme började bytets rörelser bli alltmer slöa och hopplösa och då hade truten redan påbörjat sin måltid. Kan det vara så att jag tycker att havstruten ser djurisk ut för att jag vet hur den bär sig åt?

Havstruten är världens största måsfågel och den är, precis som det svenska namnet säger, främst knuten till havet. På enstaka ställen, i de stora svenska insjöarna till exempel, häckar den i inlandet, och längre söderut i Europa har den nyligen börjat använda platta tak som häckplats, precis som gråtrut och fiskmås. Men ytterskär-gårdar är ändå den miljö den föredrar hos oss i Skandinavien. Här häckar den i enstaka par eller i blandkolonier med gråtrut och silltrut. I norra Norge kan kolonierna omfatta några tusen par men längre söderut i landet är de mindre.

För mig är havstruten en enstöring. Vid mina fasta målarplatser på södra Kirkøy sitter det alltid en eller två havstrutar. Jag vet inte var de häckar, men under höst och vår har de sitt fasta tillhåll på skäret. Alltid högst upp på krönet, med god utsikt mot havet och två vikar. Plötsligt kan de lätta och ge sig av ut mot horisonten för att jaga en inflygande alka eller för att fiska, men de kommer alltid tillbaka till skäret. Ibland är det en enda fågel, ibland är de två, men aldrig fler än så.

Havstruten är känd för att äta andra fåglar, men också för att stjäla mat från dem. En havstrut sägs kunna skydda en flock dykänder mot andra havstrutar bara för att i lugn och ro själv kunna röva maten från dem, men detta har jag ännu inte sett själv. Annars är havstruten inte en kräsen fågel. Den tar allt från kadaver och sopor till fisk och fågelungar. Mer än en gång har jag

Havstrut med ungar, Tisler i juni

hört talas om havstrutar (och andra trutar) som har svalt en hel vattensork eller en råtta utan att döda den först. I några fall ska bytet ha gnagt sig ut ur truten och återfått sin frihet. Sådana historier tog jag förr med en rejäl nypa salt, men de nämns faktiskt flera gånger i litteraturen. Ju mer jag lär mig om havstrutens matvanor, desto mer realistiska framstår även dessa groteska gnagarskrönor. Historien om den nyinköpta chihuahua-valpen som slukades av en havstrut på färjan mellan Strömstad och Sandefjord har jag däremot vid det här laget hört i så många varianter att jag börjar känna mig lite skeptisk. Men man ska som bekant inte kolla en bra story ...

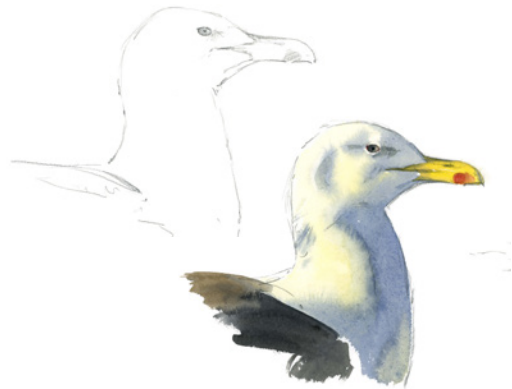
En återkommande frågeställning för oerfarna fågelskådare är hur man skiljer havstruten från den mindre och mer graciösa silltruten. De är de enda måsfåglarna i Europa som har svart rygg som vuxna, och de kan vara förvirrande lika. Lyckligtvis finns det några enkla karaktärer som man kan titta efter: havstruten har grårosa ben och mörka ögon, medan silltruten har gula ben och ljusa ögon. Ju mer erfaren man blir desto tydligare blir det också hur olika de två arterna är till kroppsform och hållning. Silltruten med sin smala kropp och sina långa vingar är egentligen så olik den klumpiga havstruten som man någonsin kan bli. Eftersom de flesta silltrutarna flyttar ut ur landet under vintern, är det havstrut man ser i skärgården på vintern. Framåt våren blir det svårare och de två arterna häckar också sida vid sida i kolonier.

Ungfåglarna är ett kapitel för sig. Trutarna får inte sina vuxna dräkter förrän de är 4–5 år gamla. Detta betyder att det finns fyra olika åldersklasser för var och en av arterna, där fåglarna visar upp en blandning av nya och gamla fjädrar med olika mönster. Och alla är gråbruna. Även erfarna fågelskådare duckar ofta för ungotrutarna, det blir helt enkelt för mycket att sätta sig in i. Jag har flera gånger med friskt mod gått in för att lära mig skillnaden på alla de snarlika trutararterna i deras olika åldersklasser, men oavsett hur mycket jag läser och tittar stöter jag ständigt på mystiska fåglar som inte låter sig kategoriseras.

Som jag nämnde i texten om gråtruten är flera av de europeiska trutarna nära besläktade

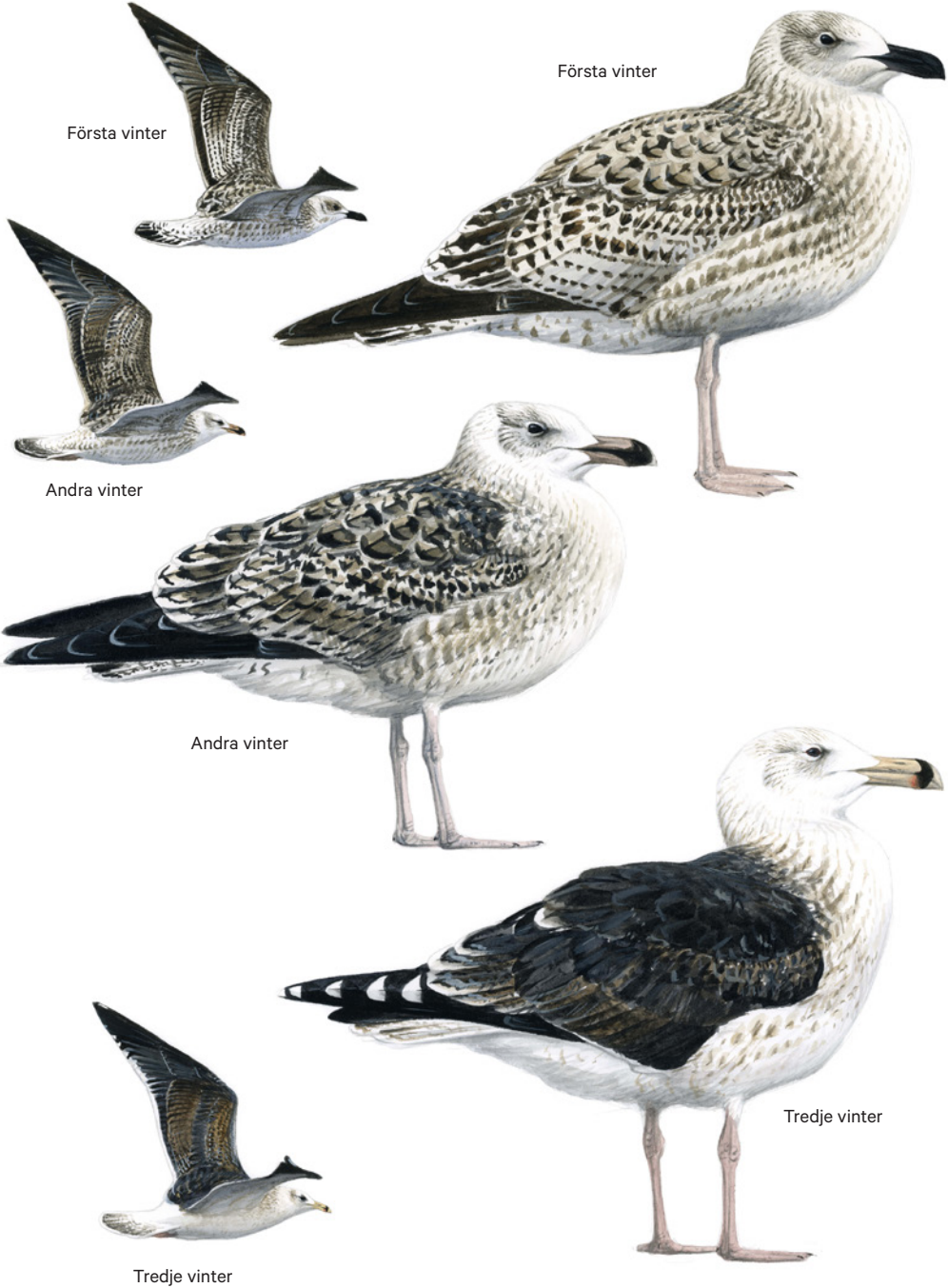
och de hybridiserar ofta, vilket inte precis gör saken enklare. Havstruten är en livboj i detta virrvarr av trutar. Den känner jag nästan alltid igen. Storleken och den kraftfulla kroppen ger ett hum, men unga havstrutar är också betydligt ljusare än gråtrutar. De har tunnare tvärbånd på fjädrarna och framstår som mer svartvita än gråbruna. När de är 2–3 år gamla kommer de första mörka ryggefjädrarna, och det är i denna ålder som jag gillar havstruten bäst. Fjädrarna från de olika åldersklasserna berättar om rugningen som i sin tur kan återspegla fågelns kondition och ... ja, jag märker att jag kanske har tittat lite väl mycket på trutar.

Studier av vuxen havstrut, Vadsø i april

Ungen gör sig redo för att lyfta

HAVSTRUTAR I OLIKA ÅLDRAR

Lunnefågel (*Fratercula arctica*)

L 28–34 cm, VS 50–60 cm

Namn på andra språk: lunde (No), lunde (Da), Atlantic Puffin (Eng), lunnii (Fi)

Tillhör familjen alkor, Alcidae. Häckar på gräsklädda öar eller i stenskravel längs nordliga kuster. Cirka 1 465 000 par från Rogaland till Finnmark i Norge (2015), cirka 15 000 par på Svalbard och Jan Mayen. I Sverige häckade de sista paren på Soteskär och Stora Knappen i Bohuslän fram till 1970. Omiskännlig sommardräkt i svart och vitt med ljusgrå kind, orangeröda ben och en hög färggrann näbb. Hanar och honor ser likadana ut. Står upprätt på tårna till skillnad från andra alkfåglar. Vinterdräkten är mer smutsgrå med blekare näbb. Ser framtung och trubbig ut i flykten, vinglagen är svirrande och vingundersidorna är mörka. Mindre än sillgrissla och tordmule, ungfåglar kan lätt förväxlas med alkekung. Övervintrar långt ute till havs och ses då sällan nära land. Observeras vid enstaka tillfällen varje år längs svenska västkusten.

Lunnefågel

(Fratercula arctica)

Den dagen då lunnefågeln kom in från havet var det sent i mars och snö i luften. Plötsligt landade de i fågelberget, en efter en. Där satt de, precis som i fågelboken och i dokumentärfilmerna från BBC, lika knubbiga och udda till utseendet. Jag insåg att jag faktiskt inte hade förväntat mig att de skulle se ut riktigt så. Varför vet jag inte, jag har ju vuxit upp med pappas berättelser och bilder från fågelbergen på Røst, han var där flera gånger på 1980-talet för att fotografera och skriva om sjöfågeln. Den enda uppstoppade fågel som accepterades hemma hos oss var en lunnefågel från just Røst, och som barn satt jag i timmar och ritade av den fågeln. Kanske var det där mitt intresse för att teckna fåglar föddes. Ändå överraskades jag när jag såg en livs levande lunnefågel i häckningsdräkt. Kanske var det hur den uppförde sig?

I motsats till de andra alkfågeln, som vilar på hämlarna, står lunnefågel upp på tårna (eller det som många skulle kalla foten) som merparten av fåglarna på land gör. De går lätt vaggande med svikt i hället, bröstet är framskjutet och de påminner på det hela taget om välklädda äldre damer eller herrar. Lunnefågelns vetenskapliga namn betyder faktiskt »liten broder från norr« och på Island ska den på sina håll ha kallats »präst«. De ledsna ögonen ser på mig med en blick som känns förståndig – ja, jag vet att man ska vara försiktig med att tilldela djur

mänskliga egenskaper, men ibland är det svårt att låta bli. Och så är det ju näbben, den berömda, som lyser i rött, orange och blått. Inte konstigt att lunnefågeln också gått under namnet havspapegoja, eller att ett engelsk lokalt namn på arten kan översättas »havets clown«.

Lunnefågeln börjar i regel inte häcka förrän den är 4–6 år gammal och lägger bara ett ägg om året. Boet består av lite tång och gräs och göms under stenar eller i jordhålor som lunnefågeln själv gräver. Hålorna kan vara flera meter djupa och därinne ruvar föräldrarna fram sitt ägg. Ungen matas i mellan sex och tio veckor innan den tar mod till sig, kryper ut ur hållans mynning och beger sig ut i världen på egen hand. Ungfågeln lämnar oftast kolonin innan föräldrarna och måste på egen hand hitta sin övervintringsplats på den oändliga oceanen.

Några år innan de själva börjar häcka gör de unga lunnefågeln återbesök i kolonierna, förmodligen för att förbereda sig på något sätt eller för att leta reda på en framtida häckplats och partner. Ett lunnefågelpar kan hålla ihop hela livet, men när fåglarna om våren kommer till kolonierna är de inte alltid helt överens om vilka partners och bohålor som tillhör vem. Ingången till jordhålan försvaras ilsket, plötsligt brakar de annars så fredliga fåglarna samman. De biter, klöser och slår och rullar utför slutt-